

Yıldız Mahkemesi

İbrahim Çiçek

İstanbul, Alfa Yayınları, 2021, 534 sayfa, ISBN: 978-625-4495-02-1.

Samet YILDIZ*

Sultan Abdülaziz'e karşı düzenlenen 30 Mayıs 1876 Darbesi ve akabinde sultanın vefatı (4 Haziran), Osmanlı tarihinin *üç padişah yılı* olarak da ifade edilen dönemine zemin hazırlamıştır. Sırasıyla Şehzâde Murad ve Şehzâde Abdülhamid Efendilerin de padişah olmaları, devlet içerisinde yaşanan bu çalkantılı sürecin incelenmesi ihtiyacını gündeme getirmiştir. Özellikle darbeye bizâtihi şehâdet eden Şehzâde Abdülhamid; kendisini, devletin ve amcasının başına gelen felâketin hesabını sormaya adanmıştır. Devletin ve kamuoyunun vicdanını rahatlatmak üzerine başlattığı mahkeme, 27-29 Haziran 1881 tarih aralığında icraatta bulunmuş ve *Yıldız Mahkemesi* adıyla nam salmıştır. Midhat Paşa (1822-1884), Mütercim Rüştü Paşa (1811-1882), Damat Nuri Paşa (1840-1890), Damat Mahmud Paşa (1836-1884) gibi dönemin önemli simalarını da yargılamış olan mahkeme, Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) vefatında parmağı olanları idam ve sürgüne mahkûm etmiştir. Bu sebeplerden ötürü; Yıldız Mahkemesi, yaşadığı devirden günümüze değin ele alınmış bir tarihî mevzudur.

Dönemin vakanüvislerinden Cumhuriyet devrinin akademisyenlerine kadar pek çok tarihçinin üzerinde incelemeler yapmış olduğu Yıldız Mahkemesi, aktüel çalışmalara da kaynaklık etmiştir. Merhum tarihçi İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın (1888-1977) mevzubahis dönem üzerindeki incelemeleri ve görüşleri,¹ Cumhuriyet devrinin popüler eserlerine malzeme vermesi bakımından önemli olmuştur. Nitekim incelemeye tâbi tuttuğumuz *Yıldız Mahkemesi* isimli eser, bu tarihî konudaki zincirin son halkalarındandır. İbrahim Çiçek tarafından kaleme alınan eser, birbirini müteakip alt bölümler hâlinde

* Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi Tarih Bölümü, İzmir, sametyildiz.iletisim@gmail.com

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın konu üzerindeki çalışmaları için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dâir Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

ilerlemektedir.

Kitap, Sultan Abdülaziz'in biyografisiyle başlamaktadır. "Sultan Abdülaziz'in Tahta Çıkması" başlıklı bölümde (s. 11-18) ele alınan biyografi, padişah hakkında sığ ve genelgeçer bilgilere yer vermektedir. Ayrıca, padişahın tahta çıkışından ziyade hükümlerlik yılları da bu bölüm içerisinde ele alınmıştır. Oldukça kısa mahiyette olduğunu düşündüğümüz bölüm, içerisinde pek çok isim ve tarihî olayı barındırması hasebiyle yeteri kadar anlaşılabilir.

Sultan Abdülaziz ve dönemi ele alındıktan sonra, 1876 Darbesi'ne giden sürecin adımları irdelenmiştir. Tenzil-i Faiz Kararı, Selanik Olayı, Talebe-i Ulûm Hareketi gibi bu adımlar, *darbenin sacayağı* olarak ifade edebileceğimiz mahiyettedir. Müellif, darbeye zemin hazırlayan bu üç adımı da farklı başlıklar hâlinde irdelenmiştir. Tenzil-i Faiz Kararı ve uygulanışı üzerinde oldukça az duran müellif, buna mukabil, kararın alınmasına giden tarihî arka planı gözler önüne sermiştir. Bu moratoryumun, Osmanlı iktisadî sisteminde meydana getirdiği olumsuzluklardan ve ülkenin yurt dışında uğradığı itibar kaybından bahsedilmiştir. Faiz kararının akabinde, darbeye giden ikinci büyük adım hüviyetindeki Selanik Olayı'na temas edilmiş ve olayın yurt içindeki ve yurt dışındaki tesiri hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde resmî yayınlar, Selanik vilâyet yayınları, dönemin şahitleri ve diğer eserlerden -kaynak gösterilmeksizin- alıntılar yapılmıştır. Böylece anlatım zenginleştirilmeye çalışılmışsa da alıntılar, telif miktarından gayet fazla olmuştur. Ortaya çıkışı ve yankılarıyla birlikte ele alınan Selanik Olayı'nın akabinde, darbeye giden yolun son aşaması olan Talebe-i Ulûm Hareketi bahsine geçilmiştir. Dönemin Rus Sefiri Ignatieff (1832-1908) ile Mahmud Nedim Paşa (1818-1883) arasındaki ilişkilerin kamuoyunda meydana getirdiği tesirin ele alınmasıyla başlayan bölüm, hâlihazırdaki hükûmete karşı oluşan muhalefetin çıkış noktalarını irdelenmektedir. Bu noktada, tebaa nezdindeki endişeyi körükleyecek mahiyette bulunan "*Rus ordusu İstanbul'u kuşatacak*" gibi söylemlerin, Mahmud Nedim Paşa Hükûmeti'ne karşı çıkan ayaklanmadaki payına temas edilmiştir. Olayların tek sorumlusunun sadrazam olduğu yönündeki düşüncelerle Midhat Paşa'nın çeşitli çevrelerden (Masonlar, İngiltere Sefareti vs.) aldığı destek birleşince Talebe-i Ulûm Ayaklanması'nın yaşanmaması için hiçbir sebep kalmamıştır. Müellif, bu hususlarda bilgi verdikten sonra, Sultan Abdülaziz'in yaşananlara karşı sergilediği tutumdan ve darbeyi gerçekleştirecek olan hükûmetin kurulmasından bahsetmiştir.

Müellif, darbeye giden süreci üç başlık altında (s. 18-48) değerlendirmiş ve akabinde 30 Mayıs 1876 Darbesi'ni ele almıştır. Bu hususta, Sultan Abdülaziz'e karşı oluşan darbeci kadronun özelliklerinden bahsedilmiş ve darbenin sonuca ulaşabilmesi için alınan tedbirler üzerinde durulmuştur. Askerî kanadını Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın (1820-1876) ve bürokratik kanadını da Midhat Paşa'nın idare ettiği darbeden, milletin ve ordunun bîhaber olduğu gerçeği sıklıkla yinelenmiştir. Darbeci kadro, bir hakikat olan bu durumdan ötürü; basına sansür, Sultan Abdülaziz'e yakın olan asker ve devlet adamlarının görevden veya İstanbul'dan uzaklaştırılması, Sultan Abdülaziz'in vefat ettiğine dair söylemler gibi ciddi önlemler almıştır. Bu önlemlere temas ettikten sonra Sultan Abdülaziz'in hâl' süreci ve Topkapı Sarayı'na nakli hususunda bilgi verilmiştir. Hemen akabinde, "veliaht şehzâde" konumundaki Murad Efendi'nin tahta çıkışı üzerinde durulmuştur. Darbenin planlanandan bir gün önce yapılması ile darbe

esnasında Sultan Abdülaziz'e ve ailesine karşı yapılan saygısızlıklar, tahta çıkmış olan Şehzâde Murad Efendi'nin ruh sağlığını bozmuştur. Padişahın içerisinde bulunduğu ruhsal çöküntü ile darbe hükûmetinin bu çöküntüyü çözme çabaları üzerinde duran müellif, olayın ne kadar sancılı olduğuna vurgu yapmıştır. Hemen akabinde, Sultan Abdülaziz ve ailesinin içinde bulunduğu kötü vaziyeti aktarmış ve çeşitli eserlerden alıntılar yapmak suretiyle içeriği genişletmiştir.

Sultan Abdülaziz ve ailesi, Topkapı Sarayı'nda ikamet etmekteydiler. Darbeyi gerçekleştirenlerin ıssız ve uzun süredir atıl hâlde duran bir sarayı seçmeleri, kendilerini güvende tutmaya yönelik bir adımdır. Fakat Sultan Abdülaziz'in ikamet etmesi için tahsis edilen oda, Sultan III. Selim'in (1789-1807) yeniçeriler tarafından şehîd edildiği odadır. Burada verilmek istenen mesajı gayet iyi anlamış bulunan Sultan Abdülaziz, ailesiyle birlikte içerisinde bulunduğu bu olumsuz şarttan ötürü yeni sultana ulaşma çabasına girişmiştir. Endişelerini bizâtihi yeni padişaha anlatmış ve kendileri için Çırağan Sarayı'nın Feriye Dairesi'nin tahsis edilmesini V. Murad'dan (1876) rica etmiştir. Amcasının isteğini geri çevirmeyen V. Murad, sâbık sultanın nakil işlemlerinin hızlıca yapılması talimatını vermiştir. "Sultan Abdülaziz'in Ölümü" adını verdiği bölüme bu çerçevede başlayan müellif, Sultan Abdülaziz'in vefatının intihar veya şehâdet olduğu iddiaları üzerinde durmuştur. Kitabın en uzun bölümleri arasında ismini zikredebileceğimiz bölümde (s. 77-119), konu üzerine geçmişten günümüze değin yapılagelen çalışmalardan alıntılar bulunmaktadır. Yapılan alıntılar ve sıralanan gerekçeler göz önüne alındığında; müellif, Sultan Abdülaziz'in şehîd edildiği kanaatindedir.

Sultan Abdülaziz'in vefatı üzerinde epeyce durulduktan sonra "dönemin en önemli ikinci olayı" olarak görebileceğimiz Çerkez Hasan Vakası'na geçilmiştir. Çerkez Hasan'ın öz geçmişinden kısaca bahseden müellif, akabinde, Midhat Paşa'nın konağında toplanmış olan kabinenin baskına uğraması hâdisesine geçmiştir. Çerkez Hasan'ın (1850-1876) konak baskını ve bu olayda Serasker Hüseyin Avni Paşa, Hariciye Nâzırı Raşid Paşa (1824-1876), Ahmed Ağa, Ali Şükrü Bey ve bir diğer zâbitin ölümü hakkında bilgiler verilmiştir. Sultan Abdülaziz'in kayınbiraderi olan Çerkez Hasan, yaşanan olaylardan ve ablası Neşerek Kadınefendi'nin vefatından ötürü bu işe kalkışmıştır. Ablasının ve Sultan Abdülaziz'in başına gelenlerin sorumlularından intikamını aldığı gerekçesiyle huzurlu olan Çerkez Hasan, bu durumu ifadesinde de beyan etmekten kaçınmamıştır. Müellif, Hasan'ın vermiş olduğu ifadeyi ve idamına giden süreci anlatmak suretiyle bölümü sonlandırmıştır.

Çerkez Hasan bahsinin ardından "Sultan II. Abdülhamit'in Padişah İlan Edilmesi" başlıklı bölüm başlamaktadır. Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) öz geçmişinden bahsederek konuya giren müellif, padişahın tahta çıkış sürecini ve Osmanlı-Rus Savaşı'nı (93 Harbi) ele almıştır. Meşrutî idarenin ilânı ve lâğvı üzerinde durulmuş ve Midhat Paşa'nın azledilip sürgüne gönderilmesi hususunda bilgiler verilmiştir. Midhat Paşa bahsinin akabinde Sultan II. Abdülhamid'e karşı oluşan muhalefet blokuna temas edilmiş ve böylece bölüm nihâyetlendirilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid'e karşı oluşan muhalefet bloku, birtakım olayların yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Bu noktada müellif, Ali Suavi'nin (1839-1878) öncülüğünde girişilen Çırağan Vakası

(1878) ile Aziz Bey-Cleanthi Scalieri Komitesinin teşebbüslerini irdelemiştir (1878). Birbirini müteakip iki tarihî olay, farklı bölümler hâlinde incelenmiştir. Çırağan Vakası bahsi (s. 169-179), Ali Suavi'nin biyografisiyle başlamış ve önceki bölümlerde ele alınan hususların tekrarlanmasıyla devam etmiştir. Hemen sonrasında ise Çırağan Vakası kısaca anlatılmış ve Yedi-Sekiz Hasan Paşa'dan (1832-1904) bahsedilmiştir. Böylece, Sultan Abdülhamid'e karşı düzenlenen bir diğer teşebbüs olan Aziz Bey-Cleanthi Scalieri Komitesinin faaliyetlerini anlatabilmek için yeterli zemin oluşturulmuştur. Komitenin Sultan II. Abdülhamid'e karşı giriştiği faaliyetlerin anlatıldığı bölümde (s. 179-184) komite ve masonlar arasındaki bağa vurgu yapılmıştır. Ali Suavi hâdisesinde olduğu gibi masonik örgütlerin ve birtakım Veliâht Murad Efendi taraftarlarının teşebbüs ettiği bu faaliyetlerin, devlet ve Sultan II. Abdülhamid nezdindeki tesiri üzerinde durulmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in, Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılıp Yıldız Sarayı'nda ikamet etmeye başlaması, zikredilen teşebbüslerin tesiri olarak addedilmiştir.

Müellif, asıl mesele olan Yıldız Mahkemesi bahsine geçmeden evvel, II. Abdülhamid döneminin hukuk sistemi üzerinde durmayı uygun görmüştür. Gayet mantıklı olan bu fikrin, beklentiyi karşılayamadığı kanaatindeyiz. Zira müellif, 1876-1881 yıllarını kapsayacak şekilde hazırladığı bu bölümde (s. 184-187) sadece mahkeme isimlerine ve baktıkları davalara birkaç satır değinmekle yetinmiştir.² Dönemin mahkemelerinin çalışma tarzları ile kanunlar hakkında daha detaylı bilgi verilmesi ve bu hususların Sultan II. Abdülhamid ile bağdaştırılarak ele alınması, okuyucu için daha faydalı olabilirdi. Bilâkis hâlihazırdaki metin, Yıldız Mahkemesinin ele alınması hususunda temel atamayacak derecede sığdır.

II. Abdülhamid döneminin mahkemeleri üzerinde durulduktan sonra, Yıldız Mahkemesinin hazırlık aşaması ele alınmıştır. Bu aşamaların en önemlisi olan hazırlık soruşturması (s. 187-210), müellifin dikkatli tutumu çerçevesinde değerlendirilmeye tâbi tutulmuştur. Sultan Abdülaziz hâdisesine müdahil olmuş şahısların ele alınmasıyla başlayan bölüm, bu şahısların ifade tutanaklarının aktarılmasıyla sonuçlanmıştır. Alınan ifadelerin ve tarihî vesikaların değerlendirilmesi üzerine mahkeme heyeti, iddianame hazırlama sürecine girmiştir. Hazırlanan iddianame, ayrı bir bölüm olarak (s. 210-243) tam metin hâlinde aktarılmıştır.

Yıldız Mahkemesinin hazırlık sürecinin değerlendirilmesinin akabinde mahkeme duruşmalarına geçilmiştir (s. 243-343). 27-29 Haziran 1881 tarih aralığında gerçekleştirilen duruşmalarda yargılanan şahıslar, mahkemede bulunan şahitler huzurunda kendilerini savunmuşlardır. Sultan Abdülaziz'in vefatı üzerine yapılan tahkikat ve alınan ifadeler sonucunda suçlu bulunanlar, mahkeme heyeti tarafından sıkı bir soru silsilesine tutulmuşlardır. Bu durum, itham edilen şahısların çoğunu zorlamış ve Midhat Paşa haricindekiler hakkındaki hüküm³ rahatlıkla verilmiştir. Paşa hakkında ayrı bir ilâm düzenleyen mahkeme⁴ darbeye, Sultan Abdülaziz'in vefatında ve Aydın valiliği sırasında Fransız Konsolosluğuna sığınma hâdisesinde başat faktör olduğu gerekçesiyle Midhat Paşa'nın cezalandırılmasına karar

² Bu hususu, kitap içerisinde vereceğimiz bir örnekle (s. 185) açıklamak isteriz: "*Karma Ticaret Mahkemeleri, Osmanlı topraklarında yaşayan yabancılar ile Osmanlı vatandaşları arasında çıkan uyumsuzlukları çözerdi ve Batı usulü kanunlara göre yargılama yapılırdı.*"

³ Eserde sadeleştirilmiş hâli verilen hükmün (s. 341-342) transkripsiyonu için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1967, s. 307-308.

⁴ İlâm metni ve sürecin ilerlemesi hakkında bkz. *Yıldız Mahkemesi*, s. 343-369.

vermiştir. Mahkeme safahatı herkes nezdinde tamamlanmıştır. Fakat yargılanan şahıslar için temyiz hakkı bulunmakta olduğundan, mahkemenin verdiği karar temyize gitmiştir. Midhat Paşa başta olmak üzere yargılanan şahıslar, yeni bir ariza yazmak suretiyle hâllerini arz etmişlerdir. Temyiz mevzuu hakkında mabeyinde başlayan görüşmeler, asker ve sivil paşaların müzakereleriyle devam etmiştir (21 Temmuz). Ciddi surette gerçekleştirilmiş olan müzakere sürecinin sonucunda; hüküm giyen 25 kişiden 15'inin Yıldız Mahkemesi tarafından verilen cezalarının uygulanmasına ve geri kalan 10 kişinin de cezalarının hafifletilmesine karar verilmiştir. Müellif, temyiz meselesi üzerinde uzun uzadıya durmuş ve müzakere tutanağını kitabına eklemiştir.⁵

Yıldız Mahkemesi süresince özellikle Midhat Paşa'yı irdeleyen müellif, paşanın muhakeme sürecini detaylı bir şekilde ele almıştır. Hatta Midhat Paşa'nın mahkemede vermiş olduğu beyanatın zabıtları, neredeyse bire bir aktarılmıştır. Bu hususta, Midhat Paşa'nın anıları olan *Tabsıra-i İbret* ile *Mir'at-ı Hayret* isimli eserlerden ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi* isimli eserinden alıntılar yapılmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması adına, *Mir'at-ı Hayret*'ten ve İbrahim Çiçek'in eserinden birer pasaj paylaşmak istiyoruz:

*"Ben söyleyeceğimi dün söyledim. Yani bana sorulan şeylerin cevaplarını verdim. Lâkin bunlar meselenin tefferuatı ve belki havaiyatıdır. Asıl mesele Pehlivan Mustafa'nın ifadesinden başlayıp, sırasıyla İtham Mazbatasında yazılan bentlerdedir. Mazbata önce baştan birer birer okunmalıdır ki, cevaplarını vereyim. ..."*⁶

"Ben söyleyeceğimi dün söyledim. Yani bana sorulan şeylerin cevaplarını verdim. Lakin bunlar meselenin tefferuatıdır. Asıl mesele Pehlivan Mustafa'nın ifadesinden başlayıp sırasıyla İtham Mazbatasında yazılan bentlerdedir. Mazbata öncelikle baştan birer birer okunmalıdır ki cevaplarını vereyim. ..." (*Yıldız Mahkemesi*, s. 285)

Yıldız Mahkemesinin ve temyiz sürecinin sonuçlanmasının ardından, mahkemenin bîtaraf olup olmadığı meselesi ele alınmıştır (s. 392-401). Konuya girmeden evvel müellif, Sultan Abdülaziz'in şehâdetini veya intiharını savunanların görüşlerini ayrı pasajlar hâlinde paylaşmıştır. Bunun akabinde mahkeme üzerine incelemelere girilmiş ve geçmişten günümüze değin yapılmış olan çalışmalardan alıntılar yapılmıştır. Akademik ve popüler tarzda kaleme alınan eserlerden yapılan alıntılar, konu bütünlüğünü ve dahi akıcılığı bozan mahiyettedir. İlâveten, müellifin sadece Midhat Paşa hakkında verilen hüküm üzerinde durması, mahkemenin genel itibarıyla değerlendirilmemesine zemin hazırlamıştır.

Kitabın Yıldız Mahkemesinden sonraki birkaç bölümü, biraz aktüel mahiyettedir. Zira Midhat Paşa ve Damat Mahmud Paşa'nın ölümleri (s. 401-429) ile Şehzâde Yusuf İzzeddin Efendi'nin vefatı (s. 429-436) bahislerine temas edilmiş ve bu suretle, çalışılan konudan uzaklaşmıştır. Paşalar hakkında verilen idam kararının sürgüne çevrilmesinden ötürü paşaların Taif'e sürülmeleri ve ölümleri, mahkemenin idam kararı ile bağdaştırılmaya çalışılmıştır. Daha önceki bölümlerde gördüğümüz üzere çeşitli yazarlardan uzun pasajlar aktarmak suretiyle kaleme alınan bölüm, daha önceki çalışmalardan farklı bir tez ileriye sürmemiştir.⁷ Şehzâde Yusuf İzzeddin Efendi bahsinde de aynı durum geçerliliğini korumaktadır.

⁵ Müzakere tutanağı hakkında bkz. *Yıldız Mahkemesi*, s. 383-388.

⁶ Midhat Paşa, *Mir'at-ı Hayret; Midhat Paşa'nın Hâtıraları-2*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1997, s. 241.

⁷ Bu konu üzerine yapılmış bazı çalışmalar için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992; *Sultan Abdülhamid Midhat ve Mahmud Paşaları Nasıl Katlettirdi*, Yay. Haz. Saro Dadyan,

Kitabın son kısmı olan ve “Kuleli Vakası ve Fedailer Cemiyeti” başlığını taşıyan bölümün (s. 436-445) de ana konu ile büyük bir bağlantısı bulunmamaktadır. Müellif, Sultan Abdülmecid’e karşı girişilen bir teşebbüs mahiyetinde olan Kuleli Vakası’nı (1859)⁸ ele almış ve akabinde yargılama sürecine dair ifadelerde bulunmuştur. Kuleli Vakası’nın yargılama sürecinde kâtiplikle vazifelendirilen Midhat Paşa’nın ve mahkemede yargılananlardan pek çoğunun Yeni Osmanlılara katıldığını vurgulayan müellif, Sultan Abdülaziz’e karşı düzenlenen darbeye Yeni Osmanlıların parmağına işaret etmeye çalışmıştır.

Kuleli Vakası’nın irdelenmesiyle sonuçlanan eser, genel bir kaynakça ve ekler kısımlarını da bünyesinde barındırmaktadır. Müellif, kitapta kullanmış olduğu eserleri “Kaynaklar” başlığı altında toplamıştır (s. 445-451). Yoğun miktarda kullanılan ikincil dereceden kaynakların eserin ortaya çıkmasında etkili olduğu görülmektedir. Öyle ki, akademik açıdan herhangi bir değer ifade etmeyen kitaplarla birlikte birtakım romanlar dahi *kaynak* olarak gösterilmiştir. İbrahim Çiçek tarafından kaleme alınan bu kitapta, genellikle piyasadaki rahatlıkla temin edilebilecek çalışmalar değerlendirmeye tâbi tutulmuş; dönemin belge, gazete, kitap vb. ana kaynakları ciddi surette irdelenmemiştir. Metin içerisindeki bazı yerlerde birkaç gazete isminden bahsedilmişse de kaynağın künyesi herhangi bir şekilde paylaşılmamıştır. Kaynakların akabinde başlayan “Ekler” bölümü, daha önce yayımlanmış olan belge, tutanak, ifade vb. içeriklerin paylaşılmasıyla meydana getirilmiştir. Çerkez Hasan Olayı hakkında Ahmed Cevdet Paşa’nın kaleme aldığı metin (s. 453-458); Ahmed Lutfi Efendi’nin darbe üzerine kaleme aldığı metin (s. 458-486); Sultan Abdülaziz’in hâl’ fetvası ile vefatına dâir düzenlenmiş olan rapor (s. 486-488) sırasıyla paylaşılmıştır. Bu vesikanın paylaşılmasının akabinde “Yıldız Mahkemesiyle İlgili Osmanlı Belgeleri” başlığı altında birtakım belgelerin sadeleştirilmiş hâli verilmiştir. Kaynaklar hususunda yukarıda zikretmiş olduğumuz metinler, kitabın ciddiyetini artırmak noktasında önem arz etmektedir.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak; İbrahim Çiçek tarafından kaleme alınan eser, ele alınan konuya büyük nispette katkı sağlayamamıştır. Bir “literatür taraması”nı andıracak mahiyetteki alıntılar, kitabın bütünlüğünü ve akıcılığını bozmuştur. Bu sebeple okuyucunun, müellif tarafından ileriye sürülmüş olan hususları anlamasından ziyade, bir karmaşa içerisinde kalması muhtemeldir. İlâveten, kitabın yazım planında da bir kopukluk bulunmaktadır. Konular arasındaki geçişler ve tarihî sürecin çoğunlukla atlanması bunda etkilidir.⁹ Ayrıca, kaynakların dipnotlar vasıtasıyla gösterilmek yerine kitabın sonuna eklenen “Kaynaklar” kısmına eklenmesi de eserin takip edilebilmesi noktasında bir eksikliktir. Kitap içerisindeki bazı bölümlerde de hatalar bulunmaktadır. Meselâ “*Mütercim Rüştü ve Hüseyin Avni Paşaların Yeni Osmanlıları destekledikleri*” iddiası (s. 16) gerçeği yansıtmamaktadır. Zira ismi geçen paşaların, darbeden çok kısa bir süre önce Yeni Osmanlılara yardım ettilerse de onların fikir ve yayınlarına katılmadıkları, tarihî bir hakikattir.¹⁰ Prof. Dr. Vahdettin Engin’in “*Sultan Abdülaziz*

Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 2013; Kadircan Kafalı, *Midhat Paşa; Demokrasimizin Büyük Şehidi*, Yeni Mecmua Yayını, İstanbul, 1948; Bilâşimşir, *Fransız Belgelerine Göre Mithat Paşa'nın Sonu*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2020.

⁸ Kuleli Vakası hakkında detaylı bilgi için bkz. Zekeriya Türkmen, “Kuleli Vak’ası”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, ss. 356-357.

⁹ Bir örnek için bkz. ss. 60-63.

¹⁰ Hüseyin Avni Paşa ve Mütercim Rüştü Paşa gibi devlet adamları, meşrutî yönetimden ziyade mutlakîyet idaresini benimsemiştir. Sultan Abdülmecid döneminin (1839-1861) sonlarında kıpırdanmaya başlayan ve Sultan Abdülaziz dönemine

dönemi üzerine yaptığı araştırmalarla tanındığı” ifade edilmiştir (s. 108). Oysaki Vahdettin Engin Hoca'nın asıl çalışma alanı, Sultan II. Abdülhamid dönemidir. Kitap içerisinde terminolojik yanlışlar veya gözden kaçan hususlar da mevcuttur. Mesela 183. sayfada bulunan “*Osmanlı tahtının vârisi Şehzade V. Murat Efendi*” ibaresini burada zikredebiliriz. *Times* gazetesinin, farklı bir gazeteymiş gibi “*Taymis*” şeklinde ifade edilmesini de bu hususa örnek verebiliriz (s. 388). Bu hata, kullanılmış olan kaynaktan¹¹ aynen alıntı (kaynak ve herhangi bir alıntı emaresi gösterilmeden) yapılmasından ileri gelmiştir. Eserin ekler kısmında (s. 453-534) bulunan tutanak vs. resmî belgelerin aktarılmasında da birtakım eksiklikler bulunmaktadır. İlâveten, okunamayan kelimelerin Osmanlıca asılları düzgün verilmemiş, harfler birbirinden kopuk olarak eklenmiştir (s. 462, s. 480). Müellif, bir mizanpaj hatası olan bu hususta etkili değilse de bu hususun, kitabın yeni baskılarında gözden geçirilmesi tavsiye olunur.

(1861-1876) gelindiğinde ciddi faaliyetler gösteren Yeni Osmanlılar ise, meşrutî idarenin Osmanlı İmparatorluğu'na gelmesi için uğraşmaktadırlar. Yeni Osmanlılar, daha sonraki süreçte de, devletin kurtuluş yolunun meşrutiyetin ilân edilmesinden geçtiği konusunda iddialarını sürdürecektirler. 1876 Darbesi'nden sonraki kısa süreç incelendiğinde dahi; Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın sergilemiş olduğu keyfi hareketlerin, Yeni Osmanlılar tarafından hoş karşılanmadığı ortadadır. Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa'nın hayatı incelendiğinde ise, çok önemli işlere imza atmadığı ve herkesle iyi geçinme çabası içerisinde olduğu görülecektir. Detaylı bilgi için bkz. Samet Yıldız, *Mondros Mütarekesi'nden Sonra İttihatçılar*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, İzmir 2022, s. 15; Mehmed Memduh Paşa, *Mir'at-ı Şüunât*, Ahenk Matbaası, İzmir 1328, s. 65; Ali İhsan Gencer, “Hüseyin Avni Paşa” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, s. 527; Abdullah Saydam, “Mütercim Rüşdü Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, s. 203.

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1967, s. 330.